

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเคหะสถานและศาสนสถานของชาวอีสาน : ภาพรวมและกรณีศึกษาภาคอีสานตอนกลาง

อาจารย์ ไชยพัฒน์ ภูชีวะสุวรรณ
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนใช้วิธีมองย้อนกลับไปสู่ฐานทางวัฒนธรรมความเชื่อของชาวอีสานที่มีนัยยะสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบเคหะสถานและศาสนสถาน ผลการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่าวัฒนธรรมความเชื่อของชาวอีสานสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องฐานะและระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม กับเรื่องที่สูงต่ำที่สูง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อหลักที่เกี่ยวกับการใช้พื้นที่อาคาร ได้แก่ เรื่องการล้างเท้าก่อนเข้าสู่พื้นที่ภายใน, เรื่องการห้ามขวางประตู-บันได, เรื่องที่ค้ำปมมงคล ตลอดจนเรื่องพฤติกรรมการเดินทางบนเรือนและศาสนสถาน เป็นต้น โดยสามารถจำแนกวัฒนธรรมความเชื่อตามองค์ประกอบของอาคารออกเป็น พื้นอาคาร (ห้ามเดินลากเท้าหรือกระหึบเท้า ก็เพื่อมิให้ส่งเสียงดังรบกวนผู้อื่น), หน้าต่าง (ห้ามคนเรือนอื่นเปิดหรือปิดหน้าต่างเรือนของตน เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนตัว และอาจเกิดอันตรายขณะเปิด-ปิดได้), ประตู (ห้ามนั่ง-นอน-ยืนขวางประตู เพื่อมิให้เป็นการขัดขวางผู้อื่นในการเข้า-ออก), บันได (ห้ามยืนหรือนั่งบนขั้นบันได ห้ามนั่งหรือนอนขวางบันได ห้ามเอาเท้าเหยียบหรือขีดเท้าบันได ห้ามเดินข้ามขั้นบันได เพื่อมิให้ขวางผู้อื่นและป้องกันมิให้เกิดอุบัติเหตุขณะขึ้น-ลง), ขาน/ระเบียง (ห้ามนั่งห้อยขาหรือไกวขาไปมาเนื่องจากอาจมีคนอยู่ที่ใต้ถุน), ซื่อ (ห้ามนอนตรงซื่อหรือใต้ซื่อ เพื่อความปลอดภัยในกรณีที่เกิดเพลิงไหม้)

ส่วนวัฒนธรรมความเชื่อที่มีผลโดยตรงหรือเป็นข้อกำหนดรูปแบบของเคหะสถานและศาสนสถานก็มี ตั้งแต่ทิศทางการวางผังอาคารซึ่งไม่ให้หันไปทิศตะวันตกและการไม่ปลูกเรือนขวางตะวัน ซึ่งสอดคล้องกับทิศทางของแดดและตรงกับหลักการออกแบบอาคารทั่วไป เรื่องทำเลที่ตั้งต้องห้ามต่างๆ ที่มีเหตุผลเรื่องชัยภูมิและสภาพดิน รวมถึงเรื่องลักษณะไม้ที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคลซึ่งเป็นเรื่องความแข็งแรงและความเหมาะสมของไม้ นอกจากนี้รูปแบบของกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ก็เป็นตัวกำหนดขนาดและลักษณะของพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมนั้นๆ ส่วนพื้นที่ใช้สอยในบ้านเรือนแต่ละหลังก็จะประกอบไปด้วยพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ห้องลูกสาวกับลูกเขย ห้องลูกชายกับลูกสะใภ้ ห้องสำหรับพระสงฆ์มาเทศนา ห้องนอนพ่อแม่ ห้องสำหรับแขกผู้มาเยือน ห้องลูกหลานเหลน ห้องเก็บเงินเก็บทอง และห้องนอนลูกสาวคนเล็ก นอกจากนี้ยังมีตำราที่ว่าด้วยการสร้างเรือน ซึ่งมีรายละเอียดตั้งแต่การเลือกไม้ การลงเสาเอก (แรก) เสาขวน (ขวัญ) การทำพิธีสู่ขวัญขึ้นเรือนใหม่ เป็นต้น ผู้เขียนเห็นว่าความเชื่อในส่วนที่มีเหตุผลสามารถนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับวิถีชีวิตในปัจจุบันได้

คำสำคัญ : ความเชื่อชาวอีสาน สถาปัตยกรรมอีสาน เคหะสถาน ศาสนสถาน

“ธรรมดาสอนโลก” : วรรณกรรมอีสานที่สอนเรื่องบ้านมากที่สุด

วรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลก เป็นวรรณกรรมที่มีการกล่าวถึง ข้อห้ามข้อแนะนำหรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเคหะสถานบ้านเรือน มากที่สุดเล่มหนึ่งในบรรดาวรรณกรรมอีสานทั้งหมด ถ้าไม่นับรวมหนังสือก้อมที่ว่าด้วยตำราสร้างบ้านโดยเฉพาะ โดยสามารถจำแนกหมวดหมู่ของวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

สถานที่ต้องห้ามในการปลูกเรือน : ได้แก่ ห้ามสร้างเรือนในบริเวณที่มีบ่อน้ำ, ห้ามสร้างเรือนทับตอไม้ใหญ่, ห้ามสร้างเรือนทับบริเวณที่มีจอมปลวก, ห้ามสร้างเรือนในบริเวณที่เคยเป็นสระหรือหนองน้ำมาก่อน

ข้อห้ามในการตัดแปลงเรือน : ได้แก่ ห้ามรวมเรือนสองหลังเป็นหลังเดียว, ห้ามแปลงเรือนเป็นกระท่อม (ตูป)

ไม้ที่ห้ามมิให้นำมาสร้างบ้านเรือน : ได้แก่ ไม้ที่เกิดบนจอมปลวก, ไม้ที่ฝังไว้จมนดิน, ขอนไม้ที่ล้ม, ไม้ที่อยู่ในน้ำ, ไม้ที่ฟ้าผ่า, ไม้ที่ตายยืนต้น, ไม้ที่ตายแล้วล้มเป็นขอน, ไม้ที่ไม่มีใบ, ไม้ที่เป็นรูปง่ามทางปลา, ไม้ที่มีเกววลัยเกี่ยวกอด, ไม้ที่อยู่ใกล้เสาหลักเมือง, ไม้ที่อยู่ใกล้หอไร่นา, ไม้ที่เสียดสีกันเสียงดัง

ลักษณะไม้ที่เป็นสิริมงคลใช้ทำเสาเอก : ได้แก่ ไม้ที่ตั้งตรงเหนือดินสูงพอเหมาะ ใบไม่ระเกะระกะต้นอื่น ลำต้นเกลี้ยงเกลา กิ่งใบชุ่มชื้น หลิวตาตุคคล้ายร่มกางออก ไม่มีกิ่งตายค้างอยู่ มีมดแดงทำรังและมีนกมาเกาะมากมาย ลำนี้เป็นมงคล ใช้ทำเสาเอกได้

ลักษณะไม้ที่เป็นสิริมงคลใช้ทำเสาขวัญ : ได้แก่ ไม้ที่ตั้งตรงเหนือดินสูงพอเหมาะ ไม่มีกิ่งของต้นอื่นแยงเข้ามา ลำต้นสูงพ้นต้นอื่น กิ่งใบชุ่มชื้นไม่มีกิ่งตาย ถ้าออกหาดูในเวลาลมสงบแล้วใบไหวติง ลำนี้ประเสริฐดี ใช้ทำเสาขวัญได้

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จากข้อกำหนด ข้อปฏิบัติหรือข้อห้ามที่ยกมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ามีชุดของความเชื่อที่ส่งผลต่อการเลือกสถานที่ในการสร้างเรือน ส่งผลต่อการเลือกไม้ที่นำมาใช้ในการก่อสร้าง และส่งผลต่อการสร้างบ้านเรือนอยู่จริง หากพิจารณาถึงเหตุผลที่แท้จริงของความเชื่อดังกล่าว ทุกกรณีล้วนเป็นเหตุผลเรื่องความมั่นคงแข็งแรงเป็นสำคัญ

“พญาคำกองสอนไพร่” : บทบาทหน้าที่ชายหญิงในบ้านเรือน

วรรณกรรมเรื่องพญาคำกองสอนไพร่ เป็นวรรณกรรมอีสานอีกเรื่องที่สอดแทรกวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยตลอดจนการสร้างเคหะสถานบ้านเรือน ได้แก่เรื่อง การเอาใจใส่ในบ้านเรือน โดยสอนให้ปิดกวดบ้านเรือนของตนอยู่เสมอ เก็บเสื่อสาดหมอนมุ้งให้เรียบร้อย ครองเรือนแล้วจะมีแต่ความรุ่งเรือง นอกจากนี้ ยังสอนว่าหน้าที่ในการสร้างเรือนและเลี้ยงข้าวเป็นของผู้ชาย ดังข้อความว่า...

“เฮือนชานย้าว แปงตีปิดกวด แท้เอน
อย่าให้มีชกเอื้อ งูเวี่ยวลิตอดตาย
อันว่าสาดเสื่อพร้อม มุ้งม่านหมอนหมอน ก็ดี
เบ็งเฮือนชาน แต่งตีเก็บเมี่ยน
เฮ็ดให้สมสกุลสร้าง คองเฮือนลือเฮืองชู่
อักใหม่และแค้นม้อน ให้อยดั่งแต่งตี
พิมดั่งม้อน เพียดใหญ่อักใหม่ เจ้าเอย
แต่งทอโฮงแปงทอ ก็กางสากนห้อง
.....”

“พ่อชาย แปลงเอือนชาน เวียงงานแสนชั้น
 คองเอือนสร้าง คือชายตกแต่ง
 เอ็ดเอือนและเล่า เสาไม้แก่นดี เจ้าเอย”²

บทวิเคราะห์ผลของคำสอนต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : คำสอนนี้เป็นการกำหนดบทบาทของชายหญิงต่อบ้านเรือน โดยฝ่ายชายมีหน้าที่ในการสร้างบ้านแปงเรือน ตลอดจนเล่า (ยุง) ข้าว ส่วนฝ่ายหญิงเป็นผู้ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในบ้าน ที่นอน หมอน มุ้งและทำความสะอาด โดยใช้วิธีการทางความเชื่อที่ว่าทำแล้วจะมีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นเรื่องของสุขอนามัยของคนภายในบ้านนั่นเอง

“เสียวสวาสดีค้ำกลอน” : ข้อห้ามที่เกี่ยวกับบ้านเรือน

วรรณกรรมเรื่องเสียวสวาสดีค้ำกลอน ปรากฏข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเคหะสถานบ้านเรือนได้แก่ เรื่องข้อห้ามในการปลูกเรือน กล่าวคือ ห้ามปลูกเรือนคร่อมทางสัญจร ดังความว่า...

“อย่าได้ย้าย เอือนปลูกกวมทาง
 เป็นที่คนสัญจร ท่องเที่ยวทางค้า
 คนหากอาศัยด้วย ทนทางเที่ยวท่อง
 มีทางไปมาได้ แนวนี่แข่งคะลำ”³

และนอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องการ **ห้ามนั่งขวางประตูเรือน** ดังข้อความว่า...

“ยามนั่งนั้น ให้เบี่ยงทนทาง
 บักตุเอือน ปล่องแปลงขึ้น
 บ่ควรได้ เหนานพักเหน้อย
 ลำหมุ่นนี้ คะลำห้อยท่า”⁴

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จะเห็นว่าความเชื่อจากเรื่องเสียวสวาสดีค้ำกลอนที่ยกมานี้ ส่งผลต่อการเลือกสถานที่ในการสร้างเรือนไม่ให้คร่อมทางสัญจร ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องความปลอดภัย และการอยู่สบายเป็นหลัก ส่วนเรื่องการห้ามนั่งขวางประตูนั้น ก็เพื่อไม่ให้กีดขวางผู้อื่น โดยเอาเหตุผลเรื่องคะลำมาใช้บังคับ

“กาพย์ปู่สอนหลาน” : “อย่า” ปลูกเรือนในที่ขวาง

วรรณกรรมเรื่องกาพย์ปู่สอนหลาน พบความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเคหะสถานบ้านเรือน อยู่ไม่มากนัก เมื่อเทียบกับเรื่องอื่น โดยพบข้อห้ามในลักษณะสำนวนภาษิตเพียงตอนเดียว คือ **“อย่า” ปลูกเรือนใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ “อย่า” ปลูกเรือนใกล้ทางหลวง และ สถานที่ใดขวาง “อย่า” ได้ไปแตะต้อง** (ขวาง หมายถึง ขวาง, ขัดขวาง, ไม่ดี) ดังข้อความว่า...

“... เป็นกำพร้าอย่าให้เพิ่นซัง ปลูกเคหังอย่าให้ใกล้กว้าน
 ปลูกเอือนฮ้านอย่าใกล้ทางหลวง บ่อนใดขวางอย่าได้ไปต้อง”⁵

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จะเห็นว่าความเชื่อนี้ส่งผลต่อการเลือกสถานที่ในการสร้างเรือน ไม่ให้ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ และอย่าใกล้ทางหลวง รวมถึงอย่าปลูกใกล้พื้นที่

ต้องห้ามต่างๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับเรื่องธรรมดาสอนโลกที่กล่าวถึงไปแล้ว แต่มีรายละเอียดที่น้อยกว่า
“คะลำ” หรือ “ชะลำ” กับความเชื่อและข้อห้ามที่ว่าด้วยเรื่องเคหะสถานของชาวอีสาน

คะลำ หรือ ชะลำ ที่เกี่ยวข้อง : จากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน

ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 2 มีตัวอย่างข้อห้ามหรือคะลำที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยในบ้านเรือนที่สะท้อนให้เห็นการใช้พื้นที่ในบ้านเรือน ซึ่งสามารถสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- ขึ้นเรือนไม่ล้างเท้า, เดินกระเท็บเท้า, เดินลากเท้าบนเรือน **ชะลำ**
- ผู้น้อยนั่งสูงกว่าผู้ใหญ่, สะใภ้หรือเขยนั่งสูงกว่าหรือนั่งไขว่ห้างต่อหน้าผู้ใหญ่ **ชะลำ**
- นั่งขวางประตู, นั่งขวางบันได, นั่งหมอน, นั่งกลางผู้ใหญ่ **ชะลำ**
- นอนหันหัวไปทิศตะวันตก **ชะลำ**
- ก่อนนอนไม่ล้างเท้า, ตื่นเข้าไม่ล้างหน้า **ชะลำ**
- ปลุกเรือนคร่อมทาง, เรือนสองหลังรวมเป็นหลังเดียว **ชะลำ**
- พ่อแม่นอนร่วมกับลูกชายลูกสาว **ชะลำ**

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : ความเชื่อเหล่านี้เป็นการรวบรวมมาจากหลายแหล่ง โดยสรุปเป็นข้อๆ ที่สำคัญ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการใช้พื้นที่ภายในเรือนโดยตรงและส่งผลกระทบต่อการสร้างและตัดแปลงอาคารอีกด้วย ส่วนเหตุผลโดยรวมของข้อห้ามต่างๆ เหล่านี้ก็มาจากวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องการเมืองการมีสัมมาคารวะ, เรื่องสุขอนามัย และเรื่องความปลอดภัย

คะลำ หรือ ชะลำ ที่เกี่ยวข้อง : จากตำราวิชาการเล่มอื่น

ยังมีตำราอื่นๆ ที่กล่าวถึงกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับเคหะสถาน คือ เรื่อง “ประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสาน” : วิถีชีวิตชาวอีสานในวรรณคดี (พระอริยานุวัตร, 2526) โดยมีข้อห้ามหรือคะลำที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็มีบางส่วนที่ไม่ปรากฏในสารานุกรมฯ ได้แก่เรื่อง อย่านอนตรงข้อหรือใต้ข้อ, อย่าเอามีด ลีวไว้บนข้อ, อย่าแบกบินขึ้นเรือน และอย่านั่งสูงกว่าผู้ใหญ่ ดังข้อความว่า...

- อย่านอนตงข้อ
- อย่าเอามีด ลีวไว้บนข้อ
- อย่าแบกบินขึ้นบ้านเรือน
- ผู้ใหญ่นั่งต่ำ โตอย่านั่งสูง

นอกจากนี้ในหนังสือ “ของดีอีสาน” (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2520.) มีข้อห้ามข้อคะลำเพิ่มเติม คือ ห้ามเดินข้ามขั้นบันไดขึ้นเรือน, ห้ามเอาเท้าเข็ดหัวกระได, ห้ามนั่งหย่อนขา-ไกวขาบนเรือนสูง และห้ามมิให้คนอื่นเปิดหน้าต่างเรือนของตนยกเว้นเจ้าของเรือน ดังความว่า...

- ข้ามขั้นบันไดขึ้นเรือน - ตีนเข็ดหัวบันได ชะลำ
- นั่งหย่อนขา - ไกวขาบนเรือนสูง ชะลำ
- ไทเขื่อนอื่นเปิดเปิดป้องเอี่ยม (หน้าต่าง) ชะลำ

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : ความเชื่อเหล่านี้ที่ยกมาจากตำราเล่มอื่นๆ ที่เหลือล้วนส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้พื้นที่ในบ้านเรือน และมีเหตุผลของการห้ามอันเนื่องมาจากเรื่องความปลอดภัย, การมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ หรือเรื่องที่ดำที่สูง

“บทสวดขวัญขึ้นบ้านใหม่” กับวัฒนธรรมความเชื่อของชาวอีสานเรื่องที่อยู่อาศัย

บทสวดขวัญ (สูกขวัญ) ขึ้นบ้านใหม่ของชาวอีสาน สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัย และสภาพสังคมของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี โดยมีรายละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่แฝงอยู่ในขั้นตอนการยกเสาขึ้นบ้านใหม่ ดังความว่า...

“...ยอเสาแรกขึ้น ให้ได้ไว้ตัวลาย	ยอเสาขวัญขึ้น ให้ได้ควายตัวงาม
ยอเสาสามขึ้น ให้ได้ทองเก้ากรั่ม	ยอเสาสี่ขึ้น ให้ได้ทองเก้าหมื่น
ยอเสาห้าขึ้น ให้ได้ข้าวหมื่นแล้ว	ยอเสาทหกขึ้น ให้ได้เมียมาเคียงข้าง
ยอเสาเจ็ดขึ้น ให้ได้ช้างใหญ่	ยอเสาแปดขึ้น ให้ได้ความสูงส่งมาไว้บ้าน
ยอเสาขึ้นพร้อมกันจึงให้เป็นคนมั่งมี...”	

นอกจากนี้บทสวดขวัญขึ้นบ้านใหม่ของชาวอีสานบางช่วงบางตอน ได้กำหนดพื้นที่ภายในบ้านเรือนออกเป็นพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ 1.) ห้องลูกสาวกับลูกเขย 2.) ห้องลูกชายกับลูกสะใภ้ 3.) ห้องสำหรับพระสงฆ์มาเทศนาสอนสั่ง 4.) ห้องนอนพ่อแม่ 5.) ห้องสำหรับแขกผู้มาเยือน 6.) ห้องลูกเต้าหลานเหลน 7.) ห้องเก็บเงินเก็บทอง และ 8.) ห้องนอนลูกสาวล้าหรือลูกสาวคนเล็ก ดังข้อความว่า...

“...ห้องหนึ่งท่าลูกกลางและลูกเขยกับมาสอยห้องหนึ่ง
 ห้องหนึ่งไว้ท่าลูกชายและลูกสะใภ้
 แสนล้ามาแวง ลูกชาย ลูกสาวแพงแสนคำมาอ้อม
 มาอ้อมจนกว่าได้ลูกเขยและลูกสะใภ้น้อยๆ มาอยู่ซุ่มกินเย็นเจ้าเด้อ
 ห้องหนึ่งไว้ท่าพระเจ้าเทศนาและสอนสั่ง
 ห้องหนึ่งไว้ท่าคุณคนแก้ว ห้องหนึ่งไว้ท่าบิดามารดา
 ห้องหนึ่งไว้ท่าเฒ่าแก่มาซุ่มชน ห้องหนึ่งไว้ท่าให้ซุ่มคนทางไกลมายามมาเขา
 ห้องหนึ่งไว้ท่าลูกเต้าและหลานเหลน ห้องหนึ่งไว้ท่าเงินคำอ้อย
 ห้องหนึ่งไว้ท่าแอมส์่วนน้อยๆ ให้ลูกสาวล้าเข้าอยู่นอน...”¹⁰
 และนอกจากนี้ยังมีบทสวดขวัญอีกบทหนึ่ง ซึ่งมีข้อความคล้ายกันว่า...
 ...ห้องหนึ่งไว้ให้ลูกเขยลูกสาวเข้ามาอยู่
 ห้องหนึ่งไว้ให้ลูกชายลูกสะใภ้มาล้ามาแวง
 ลูกสาว ลูกเขยแพงเคื่องคำพ้ออ้อย
 ได้ลูกเขยและลูกสะใภ้มาสู่สมใจ ปู่ได้
 ห้องหนึ่งไว้ท่าสังฆาเจ้ามาเทศนาสอนสั่ง
 ห้องหนึ่งไว้ท่าขุนทางไกลมาเย้า ห้องหนึ่งไว้ให้ลูกเต้าหลานเหลน
 ห้องหนึ่งไว้เก็บเงินเก็บคำพ้ออ้อย... ห้องหนึ่งไว้แอมส์่วนน้อยๆ ไว้ให้ลูกสาวอยู่นอน...”¹¹

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จะเห็นว่าข้อความในบทสวดขวัญนี้ ส่งผลต่อการกำหนดพื้นที่ในการสร้างเรือนว่าควรประกอบไปด้วยพื้นที่ใดบ้าง แต่มิได้หมายความว่าจะต้องมีครบ 8 ห้อง โดยอาจเป็นเพียงพื้นที่รองรับเท่านั้น และนอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่และระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งจะกล่าวต่อไปในช่วงท้าย

“ฮิตคอง” กับวัฒนธรรมความเชื่อที่ว่าด้วยเรื่อง เคหะสถาน ของชาวอีสาน

มีข้อบัญญัติในฮิตคอง (คองลิบลี) สำหรับชาวบ้านทั่วไป คือ ให้ปลูกทอเทวดาทั้งสี่มุมของบ้านเรือน และเมื่อจะขึ้นเรือนนั้นก็ให้ล้างเท้าเสียก่อน นอกจากนี้เมื่อจะเข้านอนก็ให้ล้างเท้าก่อนนอนเช่นกัน โดยบางตอนระบุถึงขั้นว่าให้ภรรยาล้างเท้าให้สามีก่อนนอนด้วย ดังข้อความต่อไปนี้...

“ให้พร้อมกันทำรั้วต้ายและกำแพงล้อมวัดวาอาราม และบ้านเรือนแห่งตน แล้วให้ปลูกทอบูชาเทวดาไว้ทั้งสี่
แฉ่งบ้านแลเรือน”

“เมื่อจักขึ้นเรือนนั้น ให้ส่วยตีนเสียก่อนแล้วจึงขึ้น”

“เมื่อจักเข้านอนนั้น ให้เอาน้ำส่วยตีนเสียก่อนจึงนอน”¹²

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จะเห็นว่าข้อบัญญัตินี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนในการสร้างบ้านเรือน และส่งผลต่อโดยตรงต่อการใช้พื้นที่ในบ้านเรือน

2. ภาพรวม : วัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการปฏิบัติตนใน “ศาสนสถาน”

ชาวอีสานมีวัฒนธรรมความเชื่อ ข้อห้ามและข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับการสร้างและการปฏิบัติตนในศาสนสถาน ที่เห็นได้ชัดดังมีปรากฏอยู่ใน “ฮิตวัดคองสงฆ์” โดยให้ช่วยกันทำรั้วบ้านและกำแพงวัด แล้วให้สร้างทอบูชาเทวดาไว้ทั้งสี่มุม นอกจากนี้ยังมีปรากฏในเรื่อง “พญาคำกองสอนไพร่” คือห้ามขี่ม้าเข้าไปในวัด ห้ามเลี้ยงวัวควายในวัด ดังความว่า”...

“ให้พร้อมกันทำรั้วต้ายและกำแพงล้อมวัดวาอาราม และบ้านเรือนแห่งตน แล้วให้ปลูกทอบูชาเทวดาไว้ทั้งสี่
แฉ่งบ้านแลเรือน”¹³

“อันหนึ่ง อย่าได้ขี่ม้า เข้าสู่อาสามสงฆ์ แท้เนื้อ
อย่าเอาวัวควายไปเลี้ยงในวัด บาปสิถองถึงเนื้อ

ให้ค่อยยาแยงย่าน อาสามสงฆ์พุทธบาท

แม้ว่า ขี่ช้างม้า เลาะเขตอาสามสงฆ์ ก็ดี

ให้ค่อยยอมมือบ ไหว้ยังอาสามกว้าง”¹⁴

และยังมีปรากฏในอีกตอนหนึ่ง โดยได้กำหนดบทบาทผู้ชายต่อการสร้างศาสนสถาน คือ ให้เรียนรู้ในศิลปะ ลวดลายต่างๆ ในงานแกะสลักและงานปั้น ดังความว่า...

“เขียนช่างไม้ แกะลึงลวดลาย

แปงโองหอ ผาสารทสูงเสาตั้ง

ศาสตร์ศิลป์ ในพื้นเอือนเอาบัดทอด

เรียนทั้งลายลึงแต่มบัวบานซ้อนช่อ

ประดับโง่ ตั้งแปงปั้นแต่งดี

ปั้นรูปนาคเกี้ยวดอกฝักแวงสายเครือหุ่นเยอ

รูปสิงห์เสือกสัตว์ละมั่งกวางเมยเต็น

มหิงสาน้าวกินนมดอมลูก
 บั้นทั้งรูปช้างน้อยดิ่งข้างจ๋อง นม
 หงส์ทำนอ้ง ยุงท้อเขาเขียว เจ้าเอย"¹⁵

นอกจากนี้ในเรื่อง "ธรรมดาสอนโลก" ยังได้กล่าวถึงลักษณะไม้ที่ต้องห้ามมิให้นำมาสร้างบ้านเรือน และยังรวมไปถึงการห้ามนำมาไม้ต้องห้ามดังกล่าวมาสร้างวัดวาอารามและกุฏิสงฆ์ ความว่า...

"จักเอามาทำการอันใดก็บ่เป็น จริงแท้
 จักเอาทำกุฎีสว่างอารามหลวงผาม ไทญ่ก็ดี
 ก็จักแพ้ผู้ใหญ่แท้ซุดามผู้อยู่ แท้แล้ว
 คั้นจักสร้างชิวให้คนทั้งหลายเที่ยวได้ ก็ดี
 มั่นจักแพ้พ้อบ้านชื้อถอยหลุยต่ำลง แท้ตาย
 ฟังเอาเหิน เจ้าทั้งหลายจ้อจำเอาถ่อน"¹⁶

บทวิเคราะห์ผลของความเชื่อต่อการใช้พื้นที่หรือต่อการสร้างอาคาร : จะเห็นว่าข้อปฏิบัติเหล่านี้ต่างก็แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของชาวบ้านในการทำนุบำรุงและดูแลศาสนสถาน และแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเคารพพระภิกษุสงฆ์และการใส่ใจดูแลพระศาสนาอย่างดียิ่ง นอกจากนี้ยังมีเรื่องการเลือกไม้ที่นำมาใช้สร้างศาสนสถานซึ่งส่งผลต่อการเลือกไม้ที่นำมาใช้ในการก่อสร้าง

ภาพรวมของวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่การสร้างเคหะสถาน และศาสนสถานในภาคอีสานที่ได้นำเสนอใน 2 ส่วนแรกนี้คงพอทำให้พอมองเห็นภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมความเชื่อ ข้อปฏิบัติ ข้อห้ามที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่และการสร้างเคหะสถานและศาสนสถานอยู่

3. วัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับ “เคหะสถาน” และ “ศาสนสถาน” : กรณีศึกษาภาคอีสานตอนกลาง 4 จังหวัด (ขอนแก่น, กาฬสินธุ์, มหาสารคาม, ร้อยเอ็ด)

บริเวณพื้นที่ภาคอีสานตอนกลางที่ทำการศึกษาค้นคว้า ประกอบไปด้วยจังหวัดขอนแก่น, กาฬสินธุ์, มหาสารคาม และร้อยเอ็ด สาเหตุสำคัญที่เลือกมาเฉพาะ 4 จังหวัด ก็เนื่องมาจากข้อจำกัดในเรื่องระยะเวลาและงบประมาณในการลงพื้นที่ที่ประกอบกับความน่าสนใจของพื้นที่ดังกล่าวที่อยู่ห่างไกลจากทั้งส่วนกลางของไทยและส่วนกลางของลาว (ล้านช้าง)

จากการสืบค้นข้อมูลทั้งจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการลงพื้นที่ พบว่าวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการอยู่อาศัยในเคหะสถาน และศาสนสถานในภาคอีสานตอนกลาง 4 จังหวัด มีดังนี้

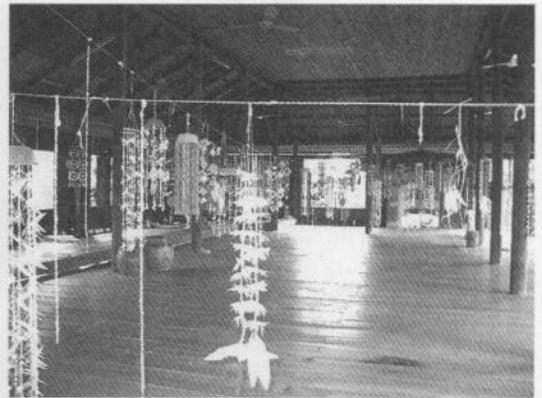
1.) ความเชื่อเรื่องผีเสื้อและผีบรรพบุรุษ

ชาวขอนแก่นเชื่อว่าในแต่ละเรือนจะมี “ผีเรือน” หรือ “ผีเสื้อ” คอยปกป้องรักษาให้คนในครอบครัวอยู่ดีมีแฮง หรืออยู่เย็นเป็นสุข โดยผีเรือนจะอาศัยอยู่ในห้องเจ้าของบ้าน ซึ่งเรียกว่า “ห้องเบิง” และมีการตั้งเครื่องบูชา มีดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น เรียกพานไม้ไผ่สานว่า “ขันกะหย่อง” และเรียกของที่นำมาไหวว่า “ซองฮักษา”¹⁷

ส่วนชาวอีสานในจังหวัดมหาสารคามแต่ละหมู่บ้านนั้น ก็มีความเชื่อเรื่อง “ผีปู่ตา” หรือผีบรรพบุรุษ โดยจะมีการตั้งศาลปู่ตา หรือหอผีปู่ตา อยู่ประจำหมู่บ้าน เช่นเดียวกัน คือเมื่อจะเดินทางไกลไปที่อื่นต้องบอกกล่าวผีปู่ตาเสียก่อน มิฉะนั้นจะต้องได้รับโทษ และต้องทำพิธีขอขมาผีปู่ตา โดยปกติจะมีพิธีเลี้ยงหรือเซ่นผีปู่ตาเป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 2 : ศาสนสถาน (วัด) ในจังหวัดขอนแก่น ที่มีโบสถ์เก่า-ใหม่ตั้งอยู่เคียงข้างกัน

ภาพที่ 3 : พื้นที่ภายในหอแจกวัดพระธาตุขามแก่น จ.ขอนแก่น รองรับกิจกรรมทางศาสนาและงานบุญประเพณี

หากชาวบ้านคนใดจะสร้างบ้านหลังใหม่ ก็จะต้องทำการขอหรือบอกกล่าวผีปู่ตาเสียก่อนจึงจะดำเนินการสร้างได้อันหนึ่ง หากมีเหตุไม่ตีเกิดขึ้นในเรือนของตนก็อาจต้องทำพิธีขอขมา หรือเช่นสรวงขอให้ผีปู่ตาให้ความช่วยเหลือก็ได้ ความเชื่อในเรื่อง “ผีปู่ตา” ของชาวร้อยเอ็ด ก็มีเช่นเดียวกัน เห็นได้จากการตั้งศาลหรือห่อผีปู่ตาประจำหมู่บ้าน และเมื่อจะทำการสิ่งใดต้องบอกกล่าวผีปู่ตาเสียก่อน มิฉะนั้นจะได้รับโทษ และต้องทำพิธีขอขมา มีพิธีเลี้ยงหรือเช่นผีปู่ตาเป็นประจำทุกปี

2.) ฮีต คอง คะล่ำหรือชะล่ำ : ข้อห้ามและข้อปฏิบัติของชาวอีสาน

“ฮีต” หรือ “จารีต” ที่ชาวขอนแก่นถือปฏิบัติเฉพาะต่อศาสนสถานหรือวัดนั้น เป็นแบบแผนเดียวกันกับภาคอีสานโดยรวม ยกตัวอย่างเช่น

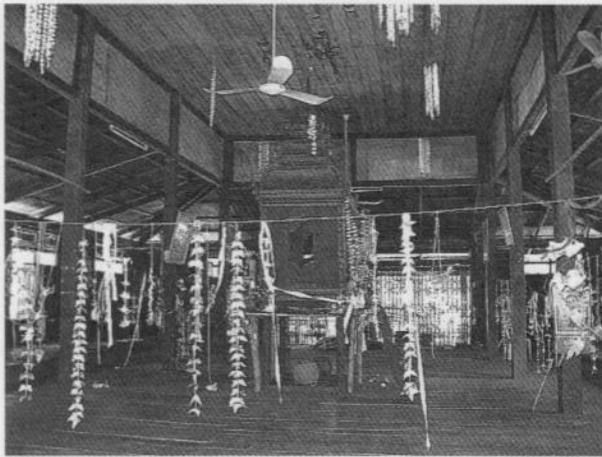
ฮีตที่ 4 “บุญมะเทวด” (บุญพระเวสสันดร) หรือ “บุญมหาชาติ” ที่กระทำในเดือน 4 (มีนาคม) เป็นการฟังเทศน์ ซึ่งมักเทศน์ใน “หอแจก” หรือ ศาลาการเปรียญของวัด โดยจะเทศน์ทั้งหมด 13 กัณฑ์ ให้จบภายในวันเดียว¹⁸ เชื่อว่าหากผู้ใดฟังจบจะได้อันสงค์เป็นอย่างมาก

ฮีตที่ 8 “บุญเข้าพรรษา” กระทำในเดือนแปดเป็นต้นไปสามเดือน (กรกฎาคม-กันยายน) โดยจะนำเทียนพรรษาถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ในวัดของตน

สำหรับชาวมหาสารคามก็มีงานบุญที่เกี่ยวข้องกับฮีตต่างๆ ได้แก่ บุญข้าวจีและบุญมะเทวด

บุญข้าวจี จัดขึ้นในเดือนสามของทุกปี โดยชาวมหาสารคามจะนำข้าวเหนียวมาปั้นเสียบไม้ไฟชุบไข่แล้วนำไปย่างไฟ กลายเป็นข้าวจี ซึ่งข้าวจีที่ได้นี้ชาวบ้านจะนำไปถวายพระพร้อมกับอาหารคาวหวานอื่นๆ ในหอแจก หรือศาลาการเปรียญ

บุญมะเทวด หรือบุญมหาชาติของชาวจังหวัดมหาสารคามก็มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งโดยปกตินั้นจะมีการใช้พื้นที่ในศาลาการเปรียญ หรือหอแจกในการประกอบพิธีกรรมเทศนาเรื่องพระเวสสันดร นอกจากนี้ในช่วงหลังยังมีการเลี้ยง “ข้าวปุ้น” และมีการทำข้าวเกรียบว่าว หรือที่เรียกว่า “ข้าวโป่ง” โดยเชื่อกันว่า จะทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน มีธรรมาสันเทศน์หลายแห่งที่เป็นเอกลักษณ์ในเชิงช่าง และยังสะท้อนแนวคิด ความเชื่อในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 4 : แสดงพื้นที่ภายในหอแจก
วัดจักรวาลภูมิพินิง จังหวัดร้อยเอ็ด

ชาวร้อยเอ็ดก็มี **ฮีตเดือน 4 “บุญผะเหวด”** เช่นกัน โดยจัดให้เป็นงานประเพณีประจำปีที่ยิ่งใหญ่กว่าจังหวัดอื่น โดยจะจัดงานติดต่อกัน 3 วัน วันแรก เป็นการแห่ “พระอุปคุต” รอบบ้านให้ชาวบ้านสักการะ แล้วนำไปประดิษฐานยัง “หออุปคุต” เชื่อกันว่าพระอุปคุตเป็นพระผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถเนรมิตภูเขากลางมหาสมุทร และสามารถจัดสภาพภัยต่างๆ ได้” วันที่สอง เป็นการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง มี 13 ขบวน ตามจำนวน 13 กัณฑ์เทศน์ มีมหรสพสมโภชในช่วงเย็น และมีโรงทานเลี้ยงข้าวบิณฑุกะหล่ำเห็ด ส่วนวันที่สาม เริ่มตั้งแต่เวลาประมาณตี 4 ชาวบ้านจะพร้อมใจกันทำข้าวเหนียวมาปั้นเสียบไม้ เป็นจำนวน 1 พันก้อน เพื่อเป็นการบูชากัณฑ์เทศน์ เรียกว่า “ข้าวพันก้อน” จากนั้นแห่รอบวัด และนำขึ้นศาลาการเปรียญ แล้วเริ่มอาราธนาพระขึ้นเทศน์พระเวสสันดร ทั้ง 13 กัณฑ์

จะเห็นว่าความเชื่อประเพณี และพิธีกรรมของชาวอีสานเกี่ยวกับงานบุญต่างๆ มีความคล้ายคลึงกัน แต่แตกต่างกันไปในรายละเอียด และบางเรื่องก็เป็นการปรับเปลี่ยนไปตามความนิยมของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น

“คอง” ที่ชาวขอนแก่นถือปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถาน ได้แก่ การให้ชาวบ้านพร้อมใจกันสร้างรั้ววัดของตน เช่นเดียวกับคองที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติโดยทั่วไป แต่ปัจจุบันบทบาทของชาวบ้านในส่วนนี้จะลดน้อยลงเป็นลำดับ เนื่องจากรูปแบบวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

ส่วนข้อปฏิบัติที่ปรากฏชัดในคองสิบสี่ที่เกี่ยวข้องกับเคหะสถานบ้านเรือน ได้แก่

- คองที่สาม ให้ล้างเท้าก่อนขึ้นบ้านเรือนของตน
- คองที่ห้า ให้ขอขมาแม่บ้านได และประตูบ้านเรือนของตนทุกวันพระ
- คองที่หก ให้ล้างเท้าก่อนเข้านอนทุกคืน
- คองที่แปด ให้ทุกวันเพ็ญและวันแรม 14-15 คำ ให้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์และเลี้ยงพระที่บ้านของตน²⁰

“คะลำ” ที่ชาวขอนแก่นห้ามปฏิบัติต่อศาสนสถาน ได้แก่

การห้ามนั่งขัดสมาธิเวลานั่งฟังพระเทศนา เพราะเชื่อว่าเป็นการไม่เคารพต่อพระสงฆ์องค์เจ้า โดยทั้งชายหญิงจะต้องนั่งพับเพียบหรือนั่งคุกเข่าเท่านั้น ส่วนการห้ามนั่งขวางประตู ทางเข้าออกโบสถ์วิหาร หอแจก และไมให้นั่งขวางบันไดชั้นล่าง ก็เป็นข้อคะลำที่ยึดถือปฏิบัติสืบมาเช่นเดียวกับเคหะสถานบ้านเรือน ที่ห้าม

นั่งขวางทางเข้าออกและบันไดขึ้นลง นอกจากนี้ยังมีข้อคละอื่นๆ ที่ห้ามทำในศาสนสถาน เช่น ห้ามนั่งเหยียดเท้าไปทางพระประธาน บางแห่งห้ามยืนในลิ้มหรือวิหารก็มีเช่นกัน

ส่วนคละหรือข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยในเคหสถานของชาวขอนแก่นมีดังนี้

- ห้ามผู้น้อยนั่งสูงกว่าผู้ใหญ่ ห้ามสะใภ้หรือเขยนั่งสูงกว่าเจ้าโคตร ลูกตา
- ห้ามผู้หญิงนั่งขัดสมาธิ
- ห้ามนั่งขวางประตู ขวางทางบันได
- ห้ามนั่งท่ามกลางผู้ใหญ่ ห้ามนั่งบนหมอน ห้ามนั่งบนหัวนอน
- ห้ามนั่งขัดสมาธิเวลากินข้าว และต่อหน้าเจ้าโคตร เวลาที่เจ้าโคตรบอกสอนให้นั่งพับเพียบ
- เดินบนเรือนห้ามกระต๊อบเท้า ห้ามเดินสั้น และห้ามเดินลากเท้า
- ก่อนเข้านอนต้องล้างเท้า ตื่นเช้าต้องล้างหน้า
- ไม่นอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก
- ห้ามลูกสะใภ้หรือลูกเขยนอน “ห้องเบิง” (ห้องที่สำคัญที่สุดของบ้าน เป็นห้องที่ผู้หลักผู้ใหญ่ใช้นอน และมีหิ้งรักษาเรือนอยู่ด้วย)

คละของชาวขอนแก่นที่ยกมาเหล่านี้ จากการสอบถามผู้เฒ่าในหมู่บ้านศิลา อำเภอมือเหล็ก ได้รับการยืนยันว่าส่วนใหญ่ยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ แต่บางอย่างก็ลดหย่อนผ่อนคลายเป็นไป เช่น การห้ามนั่งขัดสมาธิเวลากินข้าว เป็นต้น

คละที่เชื่อถือสืบกันมาในจังหวัดร้อยเอ็ดมีอยู่หลายอย่าง ซึ่งคล้ายคลึงกับจังหวัดขอนแก่น ยกตัวอย่าง เช่น

- เดินลากสั้นเท้า, ยกมือเท้าหนักบนเรือน, เดินข้ามคนนอนอยู่ คละ
- ยืนค้ำหัวผู้ใหญ่, นั่งสูงกว่าผู้ใหญ่, นั่งทับปลายเท้าให้ผู้ใหญ่ คละ
- ยืนบนชั้นบันได, ยืน-นั่ง-นอนขวางบันได คละ
- นั่งบนหมอน, นั่งห้อยขาของเรือนชาน คละ
- ลูกเขยลูกสะใภ้สูงกว่าเจ้าโคตร, ลูกเขยลูกสะใภ้บนห้องเบิง คละ
- นอนกลางวัน, นอนกินข้าว, นอนหันหัวไปทิศตะวันตก คละ
- ยืน-นั่ง-นอนขวางประตู คละ

ในส่วนของจังหวัดกาฬสินธุ์ ก็มีความเชื่อที่ปรากฏในการอยู่อาศัยในบ้านเรือนที่สำคัญ ได้แก่

- การห้ามนอนหันหัวไปทิศตะวันตก โดยจะให้นอนไปในแนวเหนือ-ใต้ ขณะที่การวางแนวผังของเรือนก็มีให้วางขวางตะวัน
- การวางตำแหน่งห้องนอนนั้น มีการกำหนดให้ ห้องพ่อแม่อยู่ตรงกลาง ห้องลูกชายอยู่ทิศตะวันออก และห้องลูกสาว (ห้องส่วม) อยู่ทางทิศตะวันตก²¹
- ในห้องเบิง ซึ่งเป็นห้องสำคัญที่สุดของบ้าน จะมีการทำหิ้งบูชา โดยอาจมีพระพุทธรูป หรือรูปบูชาต่างๆ²²

ส่วนในจังหวัดมหาสารคามนั้นก็มีข้อคละที่คล้ายคลึงกัน แต่มีหลักฐานเอกสารยืนยันไม่มากนักเมื่อเทียบกับขอนแก่น กาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด

3.) ความเชื่อเรื่องที่อยู่อาศัยและ “การสู่ขวัญเฮือน”

ชาวขอนแก่นมีประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยในศาสนสถาน ได้แก่ ประเพณี “การสู่ขวัญเฮือน” ซึ่งจะทำในโอกาสที่สร้างบ้านใหม่ เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนเข้าอยู่อาศัย โดยมีการแต่ง “พาขวัญ” หรือเครื่องประกอบพิธีประกอบไปด้วย ช้างเหนียว 1 บั้น ไซ้ต้ม 1-2 ฟอง ข้าวต้มมัด 1 มัด กลัวย่น้ำว่าสุก 1-2 ลูก เทียนเล่มบาท เทียนขอบหัว เหล้าขาว 1 ขวด และด้ายผูกแขนวางไว้ในกรวยใบตอง จำนวนเพียงพอกับแขกที่เชิญ²³

ส่วนชาวร้อยเอ็ดนั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกวันเวลาในการปลุกเรือนคือ มักเลือกปลุกเรือนในเดือนคู่ คือ เดือนี่ เดือน 4 เดือน 6 เดือน 8 โดยมักเป็นช่วงก่อนเข้าพรรษา เมื่อได้เดือนแล้วก็เลือกวันที่ไม่ใช่วันอุบาส์หรือวันโลกาวินาศ ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละปี และมักกำหนดให้เป็นวันข้างขึ้น ทั้งนี้ต้องตรวจดูฤกษ์ยามเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้อยู่อาศัยอีกครั้งหนึ่งเสียก่อน การลงเสาเอก หรือการลงเสาเอก มีวิธีการโดยย่อคือให้หน้า 7 บ่อ มาจาก บ่อแก้ว บ่อเงิน บ่อทอง บ่อมี บ่อเหนื่อ บ่อคุ้ม จากวัดที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น วัดสระแก้ว สระทอง สระบริสุทธิ์ สระประเสริฐ วัดเหนื่อ และวัดสว่าง เป็นต้น เจ้าของเรือนจะต้องนำน้ำดังกล่าวไปหยอดในแต่ละหลุมก่อนเวลาใกล้กลางคืน คือ ช่วงตี 3 ถึงตี 4 เพราะถือว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ โดยจะทำให้ผู้อยู่อาศัยอยู่เย็นเป็นสุข มีความบริสุทธิ์และบริสุทธิ์พร้อมไปด้วยปัญญา ช่วงเช้าก่อนลงเสานั้นจะต้องจัดเตรียมใบเงิน ใบทอง ใบนาค ใบยอ ใบคูณ ใบขนุน ใบมะยม มาอย่างละ 9 ใบ เหยียดเงินเหรียญทองอย่างละ 9 เหรียญ แผ่นทองคำเปลว 9 แผ่น เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของเรือน โดยนิยมลงเสาเอก เวลา 9 โมง 9 นาที ตามคติความเชื่อเรื่อง “มงคลนาม”

การสู่ขวัญเรือนของชาวร้อยเอ็ดก็มีลำดับพิธีการ เริ่มจากการไหว้ครูโดยมีหม่อมท่าขวัญเป็นเจ้าพิธีนำจุดธูปเทียนลงพานบายศรี ยกขัน 5 แล้วกล่าวคำไหว้พระ ซึ่งแต่ละคนจะมีคำกล่าวที่แตกต่างกันออกไป จากนั้นเป็นการกล่าวคำเชิญเทวดา หรือ “ป่าวเทวดา” ดังนี้

“สัจเคกาเมจระรูป คิริลชีระระตะเต จันทะริกเซ วิมานะ ที่เปรัตเถจะ คาเม ตะระวะนะคะทะเน เคหะวัตตุเมหิ เขตเต พรหมมา จะยันตุเทวา สาระณะระวิสะเม ยังคะคันธัพพะ นาคา ตัญจันตา สันตเคยยัง มุนีระวะ ะจะ นัง สาตะโวมะ สุกันตฤ ัมมัสสะวะนะกาโร อะยัมภะทันตา ัมมัสสะวะนะกาโร อะยัมภะทันตา ัมมัสสะวะนะกาโร อะยัมภะทันตา”²⁴

หลังจากที่ได้เชิญเทวดามาร่วมในพิธีกรรมแล้ว จึงเป็นการกล่าวบทสวดขวัญหรือสู่ขวัญซึ่งมีความแตกต่างกันไปแต่ละหม่อมท่าขวัญ เนื้อหาโดยรวมคือการขอให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความเป็นสิริมงคลและให้ถือปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ดีงาม

ชาวบ้านในมหาสารคามก็มีพิธีสู่ขวัญเรือน สู่ขวัญเสาเอก (เสาเอก) เสาขวัญ (เสาโท) ในการปลุกสร้างเรือนหลังใหม่เช่นเดียวกัน เห็นได้จากตำราท่าขวัญที่ใช้ภาษาบาลีสลับกับภาษาถิ่นอีสาน โดยจะมีความแตกต่างกันไปเล็กน้อยตามลีลาของหม่อมท่าขวัญ นอกจากนี้ชาวมหาสารคามยังมีการบูชาแม่บ้านไค โดยเชื่อว่าแม่บ้านไคของเรือนเปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่คอยปกป้องรักษาเรือน ซึ่งต้องให้ความเคารพบูชาโดยเฉพาะอย่างยิ่งทุกวันพระหรือวันศีล โดยจะมีการนำดอกไม้มาบูชาที่แม่บ้านไคเสมอ ปัจจุบันยังมีผู้เฒ่าผู้แก่บางบ้านถือปฏิบัติกันอยู่

นอกจากการให้ความสำคัญกับเรือนพักอาศัยแล้ว ยังมีอาคารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตอีกนั่นคือ “เล้าข้าว” หรือ “ยั้งข้าว” ชาวบ้านในจังหวัดมหาสารคามมีความสำคัญกับวิถีชีวิตเป็นอย่างมาก ฉะนั้นนอกจากจะต้องทำพิธีสู่ขวัญในการขึ้นเรือนใหม่แล้ว ชาวบ้านจะต้องทำพิธีสู่ขวัญเล้า หรือยั้งข้าวอีกด้วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ “กินบ่ให้บก จกบ่ให้หาย” (กินไม่ให้หมด จกแล้วให้เหลือเท่าเดิม)²⁵ ซึ่งในพิธีสู่ขวัญเล้าข้าวนี้จะมีเครื่องประกอบพิธี อันได้แก่

ภาพที่ 5 : รูปแบบยั้งข้าวที่พบในปัจจุบัน

ภาพที่ 6 : เถียงนาที่พบในปัจจุบัน

ชนห้า “น้ำเต็มเต้าข้าวเต็มกล่อง” ไข่ต้ม หมากพลู ยาสูบ และอาหารคาวหวาน มีคำสวดขวัญที่คล้ายคลึงกับคำสวดขวัญเรือน ดังนี้

“...ตักบาตหนึ่งให้ได้งัวแม่ลาย
 ตักบาตสองให้ได้ควายแม่ย่อง
 ตักบาตสามให้ได้ม้องเก้าก่า
 ตักบาตสี่ให้ได้ค้ำเก้าหมื่น
 ตักบาตห้าให้ได้ให้ข้าวหมื่นมาเยี้ย
 ตักบาตหกให้ได้เมี่ยมานอนทางข้าง
 ตักบาตหกให้ได้ช้างใหญ่มาโฮง
 ตักบาตแปดให้ได้ชายโงมมากินเหล้า
 ตักบาตเก้าให้ได้ช้อยเข้ามาเฝ้าเรือน...”²⁶

เล่าข้าวหรือยั้งข้าว มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในมหาสารคามไม่แพ้อาคารประเภทอื่น มีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเล่าข้าวโดยสังเขป ดังนี้

- ห้ามหันประตูเล่าข้าวไปทางทิศดาวซ้าง (ดาวจระเข้) คือทิศเหนือ เพราะเชื่อว่าซ้างจะกินข้าวหมดไปเร็วกว่าที่ควร
- ห้ามหันประตูเล่าข้าวประจันกับเรือนพักอาศัย (เพื่อความสะดวกในการเข้าออก)
- ห้ามสร้างเล่าข้าวไว้ในตำแหน่งทิศหัวนอน เพราะเชื่อว่าเป็นการนอนหนุนข้าว ทำให้คนในบ้านเจ็บป่วยได้
- ห้ามไม่ให้ย้ายหรือสร้างเล่าข้าวใหม่ในทิศทางตรงข้ามกับเล่าข้าวหลังเดิม และห้ามนำเล่าข้าวเก่ามาทำเป็นเรือนพักอาศัย เพราะเชื่อว่าครอบครัวจะทำมาหากินลำบาก สมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย²⁷

ภาพที่ 7 : แม่เฒ่านั่งจับกลุ่มคุยกันหลังถวายภัตตาหารแด่พระ วัดโพธิ์ศรี จ.ขอนแก่น

ภาพที่ 8 : พระภิกษุกับการเก็บรักษาชิ้นส่วนการประดับตกแต่งศาสนสถาน

นอกจากเล่าข่าวแล้วยังมีอาคารอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “เถียงนา” ซึ่งมีลักษณะเป็นกระท่อมขนาดเล็กอยู่ ที่ทุ่งนาสำหรับพักผ่อนในช่วงทำนา แม้ว่าจะเป็นเพียงที่พักอาศัยชั่วคราว แต่ทุกครัวเรือนจำเป็นที่จะต้องมีเถียงนา เป็นของตน มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นคนยากจน และจะไม่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคม เมื่อจะตั้งเถียงนานั้นจะ ต้องทำพิธีกรรมบอกเจ้าที่เจ้าทาง เพื่อขออนุญาตปลุกสร้างเสียก่อน โดยบางแห่งจะสมมติให้คนสองคนเถียงกัน เสียงดังมาก ๆ คล้ายจะชกต่อยกัน เพื่อเป็นการรบกวนผีป่าหรือดวงวิญญาณที่สิงสถิตย์อยู่ในบริเวณนั้นให้เกิด ความกลัวหรือความรำคาญจนต้องหนีไปจากบริเวณที่จะปลุกสร้าง แล้วจึงจะเริ่มลงมือก่อสร้างเถียงนาขึ้นมาเป็น อาคารไม้ชั่วคราวขนาดเล็กพอพักอาศัย 1-2 คน

ชาวมหาสารคามมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่า เถียงนาไม่ควรหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เนื่องจากเชื่อว่าเป็นทิศ ของคนตายหรือเป็นทิศที่ไม่เป็นมงคล สอดคล้องกับความเชื่อที่ว่าไม่ควรหันหัวนอนไปทางทิศตะวันตก

4.) งานศิลปกรรมในศาสนสถาน : โลกทัศน์ความเชื่อในพระพุทธศาสนา

“ชูปแต้ม” หรือภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏใน “สิม” หรือโบสถ์ในจังหวัดขอนแก่น มักเป็นเรื่องราว ความเชื่อในพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับการทำความดี เรื่องบาปบุญ และการตกนรกในนรกภูมิ ส่วนชูปแต้มที่ เขียนเรื่องนิทานพื้นบ้านนั้น ก็มุ่งสอนเรื่องการทำความดีเช่นเดียวกัน เช่นเรื่อง ลินไซ (สังข์ลินไชย) ของชูปแต้มสิม วัดชัยศรี บ้านสวะถี ตำบลสวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น เป็นต้น

“บานประตูไม้แกะสลักพระเจ้าทั้ง 5” ที่สิมวัดโพธิ์ศรี บ้านศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น แสดงให้เห็น ถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนาเรื่องพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ซึ่งประกอบไปด้วย

พระกฤษณะ มีสัญลักษณ์ได้ที่ประทับเป็น “ไก่อ”

พระโกนาคมโน มีสัญลักษณ์ได้ที่ประทับเป็น “นาค”

พระกัจฉะโป มีสัญลักษณ์ได้ที่ประทับเป็น “เต่า”

พระโคตโม มีสัญลักษณ์ได้ที่ประทับเป็น “โค”

และพระศรีอริยเมตไตรโย มีสัญลักษณ์ได้ที่ประทับเป็น “สิงห์” หรือ “ราชสีห์” (ดูภาพประกอบ)

ส่วนวัดในจังหวัดกาฬสินธุ์ มี “Stubแต่่ม” หรือภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังของ “สิม” หรือโบสถ์ ซึ่งมักเป็นเรื่องราวความเชื่อในพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับการทำความดี เรื่องบาปบุญ และการตกนรกในนรกภูมิ ได้แก่ Stubแต่่มที่สิมวัดบ้านหนองสอ ตำบลหนองสอ และStubแต่่มที่สิมวัดอุดมประชาชาษฎร์ บ้านนาจาน (บ้านนาจารย์ ในปัจจุบัน) ตำบลไผ่ (ตำบลนาจารย์ ในปัจจุบัน) ซึ่งสะท้อนความเชื่อและแนวความคิดในทางพระพุทธศาสนา และยังสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาลอีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีบานประตูไม้แกะสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้า มารผจญ และพระแม่ธรณีบีบมวยผม ตามคติความเชื่อแบบพุทธศาสนาที่รับมาจากส่วนกลางของไทย (กรุงเทพฯ)

4. ลักษณะร่วมของวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องเคหะสถาน - ศาสนสถาน ของชาวอีสาน

1.) ฐานะและระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม

จากวัฒนธรรมความเชื่อ ตลอดจนพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ ที่ได้ยกมาอธิบายทั้งหมดข้างต้น และการลงพื้นที่สำรวจพื้นที่ภาคอีสานตอนกลาง ทำให้มองเห็นลักษณะร่วมของวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเคหะสถาน และศาสนสถาน ซึ่งนอกจากเป็นข้อพึงปฏิบัติและข้อห้ามต่างๆ แล้ว ยังเป็นการกำหนดระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพระภิกษุสงฆ์ ผู้ใหญ่กับผู้น้อย กล่าวคือ เน้นเรื่องการให้ความสำคัญกับพระสงฆ์องค์เจ้า และความสำคัญของผู้หลักผู้ใหญ่ ที่เด็ก สะใภ้ หรือเขยต้องมีสัมมาคารวะและต้องให้ความเคารพยำเกรง

2.) เรื่องที่ต่ำที่สูง และการให้ความสำคัญกับศรีษะ

คนอีสานให้ความสำคัญกับศรีษะ และเรื่องต่ำที่สูงเป็นอย่างมาก ซึ่งคล้ายคลึงกับคนไทยในภาคอื่นที่ถือหัว เช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่นการห้ามยืมค้ำหัวผู้ใหญ่ หรือห้ามเอาของต่ำมาไว้ที่สูง ห้ามนั่งบนหมอน ห้ามนั่งที่หัวนอน รวมถึงการห้ามเล่นหัวกัน เป็นต้น

3.) การล้างเท้าก่อนเข้าสู่เรือนหรือศาสนสถาน

ชาวอีสานมีความเชื่อและคำสอนที่สืบทอดมาเรื่องการล้างเท้าก่อนขึ้นเรือน ก่อนเข้าสู่ ศาสนสถาน และการล้างเท้าก่อนนอน ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติที่ยังเข้มแข็งมาจนปัจจุบัน นอกจากเหตุผลในด้านความเชื่อแล้ว ยังอาจมาจากเหตุผลที่ว่าสมัยก่อนไม่มีรองเท้าใส่ และการทำไร่ทำนาก็มีส่วนทำให้เท้าของชาวบ้านมีความสกปรกและเอะเอะไปด้วยดินและโคลน ซึ่งเป็นเหตุผลที่สามารถเข้าใจได้

4.) เรื่องการห้ามขวางประตู-บันได

จากการศึกษาเอกสารและการลงพื้นที่พบว่าชาวอีสานให้ความสำคัญกับประตูและบันได โดยห้ามมิให้มีการนั่ง ยืน หรือนอนขวางประตูและบันได ทั้งในกรณีของบ้านเรือนและศาสนสถานก็ถือปฏิบัติเช่นเดียวกัน แม้จะไม่มีกร

อธิบายเหตุผลที่ชัดเจนนัก แต่ก็สามารถเข้าใจได้ว่าเหตุผลแท้จริงนอกจากเรื่องความเชื่อ ก็คือ เพื่อ มิให้เกิดอุบัติเหตุทุกล้ม และเพื่อมิให้เป็นการขัดขวางผู้อื่นมิให้เดินผ่านได้สะดวก นอกจากนี้ยังมีการบูชาแม่บันได ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

5.) ทิศตะวันตกทิศอัปมงคล

จากการศึกษาและการลงพื้นที่หลายครั้งพบว่า ชาวบ้านหลายแห่งยังคงถือเรื่องทิศตะวันตกว่าเป็นทิศของคนตายหรือเป็นทิศอัปมงคล ความเชื่อนี้ได้รับการสืบทอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แม้กระทั่งคนรุ่นใหม่ที่เกิดในช่วงที่สังคมวัฒนธรรมอีสานเปลี่ยนแปลงไปมากก็ยังคงมีความเชื่อนี้อยู่ เห็นได้จากเวลาจะไปนอนที่อื่นที่ไม่ใช่บ้านของตน จะต้องมีการถามเรื่องทิศทางการหันหัวนอนเสมอเพื่อไม่ให้ตรงกับทิศตะวันตกนั่นเอง

6.) เดินบนเรือนห้ามกระต๊อบเท้า ห้ามเดินลงสัน และห้ามเดินลากเท้า

เรือนสมัยเก่าของชาวอีสานมักเป็นเรือนไม้ ซึ่งหากเดินเสียงดัง ลากเท้า ลงสัน หรือเดินกระต๊อบเท้า ก็จะทำให้ส่งเสียงดังรบกวนผู้อื่น นอกจากนี้ยังเชื่อว่าเป็นการรบกวนผีเฝ้าเรือนอีกด้วย ความเชื่อนี้ไม่เพียงปรากฏในภาคอีสานเท่านั้น แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมของชาวไทยทุกภูมิภาคเลยทีเดียว

อนึ่ง หากแยกแยะองค์ประกอบของอาคารออกเป็น พื้นอาคาร หน้าต่าง ประตู บันได และชานแล้ว สามารถสรุปความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ในเคหะสถานและศาสนสถาน โดยจำแนกตามองค์ประกอบอาคารและมีบทวิเคราะห์เหตุผลในแต่ละส่วน ดังนี้

ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบอาคารกับวัฒนธรรมความเชื่อ

พื้นเรือน/พื้นอาคารศาสนา

ได้แก่ การห้ามเดินลากเท้า ห้ามเดินกระต๊อบเท้า

บทวิเคราะห์เหตุผล : ห้ามเดินกระต๊อบเท้านั้นเพื่อมิให้ส่งเสียงดังรบกวนผู้อื่น เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นพื้นไม้ ส่วนการห้ามเดินลากเท้าก็เนื่องจากอาจถูกเสี้ยนไม้ตำได้

หน้าต่าง

ได้แก่ การห้ามคนเรือนอื่น เปิด-ปิดหน้าต่างเรือนของตน

บทวิเคราะห์เหตุผล : เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนตัวของเจ้าของบ้าน จึงถือเป็นเรื่องที่ไม่สมควร (ละลาบละล้วง) เนื่องจากส่วนใหญ่มีหน้าต่างเฉพาะห้องนอนพ่อแม่ และห้องนอนลูกสาวซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนตัว

ประตูเรือน/อาคารศาสนา

ได้แก่ การห้ามนั่งขวางประตู ห้ามนอนขวางประตู ห้ามยืนขวางประตู

บทวิเคราะห์เหตุผล : เพื่อมิให้เป็นการขัดขวางผู้อื่นในการเข้า-ออกอาคาร เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีพื้นที่คับแคบ

บันไดเรือน/อาคารศาสนา

ได้แก่ การห้ามยืนบนขั้นบันได ห้ามนั่งบนขั้นบันได ห้ามนั่งขวางบันได ห้ามนอนขวางบันได ห้ามเอาเท้าเหยียบหรือเช็ดหัวบันได ห้ามเดินข้ามขั้นบันได(ทีละ 2 ขั้น)

บทวิเคราะห์เหตุผล : เพื่อมิให้เป็นการขัดขวางผู้อื่นในการขึ้น-ลงบันได และป้องกันมิให้เกิดอุบัติเหตุขณะขึ้น-ลงได้

ชานเรือน/อาคารศาสนา

ได้แก่ การห้ามนั่งห้อยขา หรือนั่งไกวขาไปมา

บทวิเคราะห์เหตุผล : การไกวขาไปมาเป็นอาการที่ไม่สุภาพและไม่งามตานักแก่ผู้ที่ผ่านไปมา และเป็นเรื่องไม่สมควรเนื่องจากอาจมีคนอยู่ที่ใต้ถุน และเท้าอาจโดนศรีษะได้

ชื่อเรื่อง

ได้แก่ การห้ามนอนตรงชื่อ หรือ ได้ชื่อ

บทวิเคราะห์เหตุผล : ความเชื่อนี้ตรงกันกับภูมิภาคอื่นของไทย ซึ่งไม่มีเหตุผลมารองรับและอธิบายได้ชัดเจนนัก อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นเหตุผลเรื่องความปลอดภัย ในกรณีที่โครงสร้างชั่วคราวฟังก์ชันก็ได้

5. บทสรุป : วัฒนธรรมความเชื่อกับการกำหนดรูปแบบเคหสถาน - ศาสนสถานของชาวอีสานในความเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาทำให้เห็นว่าความเชื่อในเรื่องศาสนสถานและเคหสถานของชาวอีสาน มีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบของเคหสถานและศาสนสถาน ซึ่งบางอย่างมีเหตุผลที่สามารถเข้าใจได้มารองรับ แต่บางเรื่องก็ไม่อาจอธิบายได้ชัดเจนนัก นับตั้งแต่ทิศทางการวางผังอาคารซึ่งไม่ให้หันไปทิศตะวันตกซึ่งเชื่อกันว่าเป็นทิศอัปมงคลนั้น สอดคล้องกับทิศทางของแดดซึ่งจะทำให้บ้านร้อนมากในยามกลางวัน รวมถึงการไม่ปลูกเรือนขวางตะวันก็สัมพันธ์กับหลักการออกแบบในบ้านเรา เรื่องทำเลที่ตั้งต้องห้ามต่างๆ ส่วนใหญ่ก็มีเหตุผลมารองรับโดยเฉพาะเรื่องสภาพของดินที่เหมาะสมและเรื่องชัยภูมิที่ดี ส่วนลักษณะไม้ที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคลซึ่งเป็นเรื่องความเชื่อและความเหมาะสมของไม้ นั้น ปัจจุบันได้คลายความสำคัญลงไปมาก เนื่องจากเป็นไม้แปรรูปจากระบบอุตสาหกรรมทำให้ไม่อาจทราบที่มาของไม้ได้ นอกจากนี้รูปแบบของกิจกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในประเพณีต่างๆ ก็ยังคงเป็นตัวกำหนดขนาดและลักษณะของพื้นที่ที่รองรับกิจกรรมนั้นๆ ยกตัวอย่างเช่น โบสถ์หรือสิมนั้นชาวบ้านไม่มีส่วนเข้าไปในพิธีกรรมมากนัก จึงทำให้มีขนาดเล็กกะทัดรัดโดยจะเข้าไปใช้พื้นที่ในหอแจกหรือศาลาการเปรียญมากกว่า หอแจกจึงมีขนาดใหญ่เพื่อรองรับการใช้งานที่สอดคล้องกับประเพณี ปัจจุบันเมื่ออีสานรับวัฒนธรรมพุทธศาสนาจากส่วนกลาง ประกอบกับการที่พระสงฆ์ในแต่ละวัดมีจำนวนมากขึ้น จึงทำให้ต้องการพื้นที่ภายในโบสถ์มากขึ้น ส่งผลให้ขนาดและรูปแบบเดิมไม่เป็นที่ต้องการ

บ้านเรือนแต่เดิมนั้นจะประกอบไปด้วยพื้นที่รองรับการใช้งานต่างๆ นับรวมได้ทั้งหมด 8 พื้นที่ ได้แก่ 1.) ห้องลูกสาวกับลูกเขย 2.) ห้องลูกชายกับลูกสะใภ้ 3.) ห้องหรือพื้นที่สำหรับพระสงฆ์มาเทศนาสอนสั่ง 4.) ห้องนอนพ่อแม่ 5.) พื้นที่สำหรับแขกผู้มาเยือน 6.) ห้องลูกเต้าหลานเหลน 7.) ห้องเก็บเงินเก็บทอง และ 8.) ห้องนอนลูกสาวหลานหรือลูกสาวคนเล็ก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงขนาดครอบครัวและวิถีชีวิตในอดีต แต่ปัจจุบันรูปแบบการอยู่อาศัยได้เปลี่ยนไปทำให้บางห้องหายไปจากผัง ส่วนกรณีเรือนสองหลังห้ามรวมเป็นหลังเดียวนั้น ปัจจุบันไม่เคร่งครัดเรื่องนี้แล้ว เนื่องจากเหตุผลความจำเป็นในปัจจุบันที่เปลี่ยนไป ทำให้สามารถรวมเรือนสองหลังเป็นหลังเดียวกันได้

นอกจากนี้ตำราว่าด้วยการสร้างเรือนที่มีการจัดบันทึกลงไว้ ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยค่อนข้างมาก นับตั้งแต่การเลือกไม้ การลงเสาเอก (เสาเอก) เสาชวน (เสาขวัญ) การทำพิธีสูด (สู) ขวัญขึ้นเรือนใหม่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ปัจจุบันมีการสืบทอดน้อยมาก มีเพียงเฉพาะบางหมู่บ้านเท่านั้น เนื่องจากระบบการสร้างบ้านเปลี่ยนเป็นระบบผู้รับเหมา

วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ในบางพื้นที่ยังคงได้รับการสืบทอดอย่างเข้มแข็ง แม้ว่าในปัจจุบันสังคมและวัฒนธรรมในภาพรวมจะมีความเปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงรากเหง้าทางความคิดของกลุ่มคนชาติพันธุ์ไทยอีสานนั้น นอกจากจะเป็นเรื่อง ภาษา และประเพณีที่สืบทอดกันมาแล้ว ความเชื่อเหล่านี้หลายเรื่องก็มีเหตุผลรองรับ มีคุณค่าและมีประโยชน์ควรแก่การสืบทอด แต่ขณะเดียวกันก็ควรมีการปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับยุคปัจจุบัน เป็นเรื่องน่าเสียดายที่คนไทยอีสานส่วนหนึ่งไม่มีความเข้าใจและไม่เห็นคุณค่าในส่วนนี้

เชิงอรรถ

- ¹ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 6, กรุงเทพฯ : มูลนิธิ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542, หน้า 1871.
- ² ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 375
- ³ บรรพต เปรมชู, ค้อนคำในวรรณกรรมอีสาน (บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2523), หน้า 23.
- ⁴ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521), หน้า 96.
- ⁵ เรื่องเดียวกัน.
- ⁶ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 465 - 467.
- ⁷ พระอริยาบวรวิตร, "ประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสาน" : วิถีชีวิตชาวอีสานในวรรณคดี (กรุงเทพฯ : มศว.ประสานมิตร, 2526), หน้า 92-94.
- ⁸ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, "ขอมดีอีสาน" (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2520), หน้า 5.
- ⁹ ชาคริต อนันทรากัน, บทสุคชวิญจังหวัดเลย (เลย : วิทยาลัยครูเลย, 2525), หน้า 102.
- ¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167-168.
- ¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 237-238.
- ¹² สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 644.
- ¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 644.
- ¹⁴ บรรพต เปรมชู, ค้อนคำในวรรณกรรมอีสาน (บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2523), หน้า 99.
- ¹⁵ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 375.
- ¹⁶ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 6 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ สราภรณ์วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 1871.
- ¹⁷ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 128.

- ¹⁸ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 134.
- ¹⁹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดร้อยเอ็ด (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 223.
- ²⁰ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 136.
- ²¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกาฬสินธุ์ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 142.
- ²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.
- ²³ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดขอนแก่น (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 140.
- ²⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดร้อยเอ็ด (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 211.
- ²⁵ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดมหาสารคาม (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 179.
- ²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.
- ²⁷ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดร้อยเอ็ด (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543), หน้า 123.

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดขอนแก่น. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดกาฬสินธุ์. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2543.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ของดีอีสาน". กรุงเทพฯ : กองวัฒนธรรม กรม
ศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2519.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ของดีอีสาน". กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ, 2520.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ของดีอีสาน (ภาคสอง)". กรุงเทพฯ : คณะ
กรรมการโครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ, 2526.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. มหาสารคาม :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. คดีชาวบ้านอีสาน. กรุงเทพฯ : ชักขรวัดนา, 25--.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวบรวมความอีสานศึกษา.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2531.
- ชาคริต อนันทราวิน. บทสวดชัยมงคลจังหวัดเลย. เลย : วิทยาลัยครูเลย, 2525.
- ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522.
- ธวัช ปุณโณทก. บันทึกประวัติศาสตร์ของปราชญ์ชาวอีสาน. มหาสารคาม :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521.
- ธวัช ปุณโณทก. ประวัติศาสตร์สังคมอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.
ศิลปวัฒนธรรม. 3, 7 (พ.ศ. 2525) : 32 - 38, 55 - 58.
- บรรพต เปรมชู. ค้อนคำในวรรณกรรมอีสาน. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครู
บุรีรัมย์, 2523.
- ปรีชา พินทอง. รวมนวนคดีอีสาน. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 25--.
- พระมหาปรีชา ปริญญาโณ (เจ้าคุณพระศรีธรรมโศภน). ประเพณีโบราณไทย
อีสาน. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2525.
- พระอริยานุวัตร. "ประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสาน" : วิถีชีวิตชาวอีสาน
ในวรรณคดี. กรุงเทพฯ : มศว.ประสานมิตร, 2526.
- พระอริยานุวัตร. "ประเพณีโบราณอีสานบางเรื่อง". กรุงเทพฯ : ศูนย์
วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2529.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 6. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

Beliefs on Dwelling and Religious Places : Case Studies in Central Isan

Thaipat Puchidchawakorn

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

The article aims to look at cultural beliefs of people in Isan, northeastern Thailand, which influence their dwelling and religious architecture. The study found that cultural beliefs of the Isan reflect their world-views, in particular on status; social system; a pair of opposite, low and high; inauspicious directions; and use of space and behavior, such as washing feet before entering a building; not blocking doors and staircase; and well behaving while walking on dwelling and religious places. Cultural beliefs are also associated with house's elements, such as flooring, windows, doors, staircase, verandah, and crossbeam. The beliefs are, for example not trampling over the floor or walking with round noise to disturb others; not allowing outsiders open or close windows of one's house, a private area; not sitting, lying, and standing in front of doors to obstruct entering and exiting; not standing or sitting on steps of a staircase, nor sitting or lying in front of a staircase, nor wiping the first staircase's pillar, nor crossing a flight of steps to block the others and to prevent accidents; not sitting on verandah with legs hanging or swinging as there are people on the lower floor; and not sleeping beneath a crossbeam as roof structure may collapse.

Dwelling and religious places are affected by cultural beliefs on building directions, locations, material used, and ceremonies. Building should not face to the west and be laid against the path of the sun. Location of a building is concerned about fortunate grounds and land condition. Material used, namely auspicious and inauspicious timbers are determined by strength and suitability for house construction. Ceremonies and activities of dwellers determine space, functional areas, and characteristics. A house of the Isan comprises rooms for parents; daughters and sons in law; sons and daughters in law; youngest daughter; grandsons and granddaughters; and guests; as well as a place for monks to give a sermon and storage for money and gold. A book of house construction provides information on methods of selecting timbers, planting the first and second pillars, and holding su-kwan ceremony.

Keywords : Isan's beliefs, Isan Architecture, dwelling and religious places

